

ФОРМИРОВАНИЕ ТРАНСФЕРТНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Джумаева Гузал Ахтамовна,
Самаркандский институт экономики и сервиса,
ассистент.
Рузимбаева Шахзода,
Самаркандский институт экономики и сервиса,
студентка.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу формирования трансфертного ценообразования на промышленных предприятиях и его влияния на экономическую эффективность. В ней рассматриваются теоретические основы, практические механизмы и ключевые проблемы применения трансфертного ценообразования. В рамках исследования изучены факторы, влияющие на формирование трансфертного ценообразования, и его воздействие на распределение ресурсов на внутреннем рынке предприятия. В статье разработаны научно-практические рекомендации по оптимизации трансфертного ценообразования, способствующие повышению конкурентоспособности предприятий. Результаты показывают, что правильно сформированная система трансфертного ценообразования значительно улучшает общую эффективность предприятия.

Ключевые слова: Трансфертное ценообразование, промышленные предприятия, внутренние цены, экономическая эффективность, распределение ресурсов, корпоративное управление, стратегическое планирование, рыночные механизмы.

FORMATION OF TRANSFER PRICING IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Djumayeva Guzal Akhtamovna,
Samarkand Institute of Economics and Service,
assistant.
Ruzimbaeva Shahzoda,
Samarkand Institute of Economics and Service,
student.

Annotation. This article is devoted to analyzing the formation of transfer pricing in industrial enterprises and its impact on economic efficiency. It examines the theoretical foundations, practical mechanisms, and key challenges in applying

transfer pricing. Within the scope of the research, factors influencing the formation of transfer pricing and its effect on resource allocation within the enterprise's internal market are studied. The article develops scientific and practical recommendations for optimizing transfer pricing, which contribute to enhancing the competitiveness of enterprises. The results indicate that a properly structured transfer pricing system significantly improves the overall efficiency of an enterprise.

Keywords: Transfer pricing, industrial enterprises, internal pricing, economic efficiency, resource allocation, corporate governance, strategic planning, market mechanisms.

Zamonaviy iqtisodiyotda, ayniqsa diversifikatsiyalangan sanoat korxonalarida transfert baho tizimi ichki resurslarni samarali taqsimlash, bo'linmalar faoliyatini baholash va umumiy korxonalar rentabelligini optimallashtirishning muhim vositasi hisoblanadi. U korxonalar ichidagi turli bo'linmalar o'rtasida tovarlar, xizmatlar va intellektual mulk almashinuvi uchun qo'llaniladigan narxlarni belgilash mexanizmini ifodalaydi. Transfert bahoning to'g'ri shakllanishi nafaqat ichki samaradorlikni oshirishga, balki soliq yukini optimallashtirish va xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Transfert bahoni shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy usullari murakkab bo'lib, ular doimiy ravishda muhokama qilinadi.

Adabiyotlarda transfert bahoning fundamental roli, uni aniqlash tartib-qoidalari va asosiy prinsiplari, shuningdek, turli metodologiyalar, jumladan, tannarxga asoslangan va qiymatga asoslangan yondashuvlar atroficha o'rganilgan. Bozor narxi, to'liq tannarx plyus foyda, o'zgaruvchan xarajatlar plyus foyda kabi bir qancha usullar mavjud bo'lib, ularning hech biri barcha ichki manfaatdor tomonlarni universal tarzda qondirmaydi. Amaliyotda, ba'zi korxonalar shartnoma asosidagi bozor narxlaridan foydalansa, boshqalari tashqi bozor narxlari aniq bo'lmaganda "to'liq tannarx plyus foyda" usulini afzal ko'radi, bu bo'linma kamchiliklarini aniqlashga yordam beradi.

Transfert bahoni faol boshqarish optimal sotuv hajmlariga va o'rtacha xarajatlarga erishish orqali kutilayotgan rentabellikni oshirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda bo'linmaning o'ziga xos xarajat xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. O'zbekistonda esa transfert bahoni tartibga solish, ayniqsa yirik soliq to'lovchilarning tashqi savdo bitimlarida, Davlat soliq qo'mitasi tomonidan qat'iy nazorat qilinadi. Bu jarayon narx belgilash bo'yicha kelishuvlarni tuzish, o'zgartirish yoki bekor qilish uchun bir qator rasmiy shakllar va tartib-qoidalarni o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqot sanoat korxonalarida transfert bahoning

shakllanishi, unga ta'sir qiluvchi omillar, boshqarish strategiyalari hamda O'zbekiston sharoitidagi amaliyot va tartibga solish masalalarini chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan.

Transfert baho masalasi zamonaviy korporativ boshqaruv va xalqaro soliqqa tortish sohasida eng ko'p muhokama qilinadigan va murakkab mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Global iqtisodiyotning integratsiyalashuvi va ko'p millatli korxonalarining kengayishi bilan uning nazariy va amaliy ahamiyati yanada ortib bormoqda. Adabiyotlarda transfert baho nafaqat ichki samaradorlikni oshirish va resurslarni optimal taqsimlash vositasi sifatida, balki soliq yukini optimallashtirish, xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlash va korporativ boshqaruvning muhim elementi sifatida ham keng o'rganilgan. Tadqiqotchilar transfert bahoning turli jihatlarini, jumladan, uning iqtisodiy mohiyati, shakllanish prinsiplari, qo'llash usullari va tartibga solish mexanizmlarini chuqur tahlil qilganlar.

Transfert bahoning nazariy asoslari va uni shakllantirish usullari bo'yicha ilmiy adabiyotlar boy va xilma-xildir. Xususan, transfert bahoning fundamental roli va korxonaning umumiy narx siyosatidagi o'ziga xos ma'nosi, uni aniqlashning belgilangan tartib-qoidalar va asosiy prinsiplari, shuningdek, narxlarni samarali belgilash uchun qo'llaniladigan turli metodologiyalar atroflicha yoritilgan. Ushbu metodologiyalar orasida bozor narxi, to'liq tannarx plyus foyda, o'zgaruvchan xarajatlar plyus foyda, shartnoma asosidagi o'zaro kelishilgan narxlar va to'liq yoki qisqartirilgan tannarx kabi bir qancha yondashuvlar mavjud. Biroq, adabiyotlarda ta'kidlanishicha, transfert bahoning hech bir usuli barcha ichki manfaatdor tomonlarni universal tarzda qondira olmaydi, bu esa har bir korxonaga uchun o'ziga xos sharoitlarni hisobga olgan holda mos yondashuvni tanlash zarurligini ko'rsatadi.

Amaliyotda, ba'zi korxonalar bo'linmalararo bitimlarda shartnoma asosidagi bozor narxlaridan foydalanadilar, bu har bir markaz uchun mustaqil foyda tahlilini o'tkazish imkonini beradi. Tashqi bozor narxlari aniq bo'lmagan hollarda esa, "to'liq tannarx plyus foyda" usuli afzal ko'riladi, chunki u bozor qiymatiga yaqinlashadi va bo'linmalardagi kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi. Narx ustamalarini belgilashda, korxonaning umumiy rentabelligini emas, balki bo'linmaning o'ziga xos xarajat xususiyatlarini hisobga olish muhimligi alohida ta'kidlanadi. Tannarxga asoslangan transfert baho ko'pincha bo'linmalarni xarajat markazlari sifatida ko'rib chiqadi, bunda o'zgaruvchan xarajatlar usullari birlik uchun bir xil aktiv qiymati va barqaror o'zgaruvchan xarajatlar sharoitida samarali hisoblanadi. Transfert bahoni shakllantirishda tannarxga asoslangan va qiymatga asoslangan yondashuvlar o'rtasida muhim munozara mavjud. Tannarxga

asoslangan yondashuv haqiqiy ishlab chiqarish va sotish xarajatlariga asoslanganligi sababli ishonchli deb hisoblanadi.

Transfert bahoni faol boshqarish strategik ahamiyatga ega bo'lib, optimal sotuv hajmlariga va o'rtacha xarajatlarga erishish orqali kutilayotgan rentabellikni oshirishga qaratilgan. Bu jarayonda “qiymat minus xarajatlar” balansini saqlash orqali foyda olishga intiladigan qiymatga asoslangan yondashuv ham muhim rol o'ynaydi. Adabiyotlarda transfert baho tizimining korxonada ichidagi motivatsiya, samaradorlikni baholash va investitsiya qarorlarini qabul qilishga ta'siri keng muhokama qilinadi. To'g'ri belgilangan transfert baho bo'linmalar o'rtasida sog'lom raqobatni rag'batlantirishi, resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashi va umumiy korxonada strategiyasiga mos keladigan qarorlarni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Aksincha, noto'g'ri transfert baho ichki nizolarga, resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga va korxonada samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, transfert baho siyosatini ishlab chiqishda nafaqat moliyaviy, balki operatsion va strategik maqsadlarni ham hisobga olish zarurati ta'kidlanadi.

Transfert bahoni tartibga solish masalasi, ayniqsa xalqaro miqyosda, so'nggi yillarda soliq organlari tomonidan tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda. Ko'plab mamlakatlar, jumladan O'zbekiston ham, transfert baho qoidalarini ishlab chiqqan va ularning bajarilishini qat'iy nazorat qiladi. O'zbekistonda transfert bahoni soliq nazorati, ayniqsa yirik soliq to'lovchilarning tashqi savdo bitimlarida, Davlat soliq qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladigan murakkab protsedura hisoblanadi. Bu jarayon narx belgilash bo'yicha kelishuvlarni tuzish, o'zgartirish yoki bekor qilish uchun bir qator rasmiy shakllar va tartib-qoidalarni o'z ichiga oladi. Masalan, Soliq kodeksining 197-moddasi 2-qismiga muvofiq, yirik soliq to'lovchilar kelishuv tuzish yoki unga o'zgartirish kiritish to'g'risida ariza bilan murojaat qilishlari mumkin. Davlat Soliq Qo'mitasi esa kelishuvni tuzish, uni tuzishni rad etish (sabablarini ko'rsatgan holda) yoki taqdim etilgan loyihaga tuzatishlar kiritishni taklif qilish bo'yicha qarorlar qabul qilishi mumkin. Shuningdek, qayta murojaat qilish va mavjud narx belgilash kelishuvini muddatidan oldin bekor qilish uchun ham shakllar mavjud. Bu tartibga solish mexanizmi transfert baho amaliyotida shaffoflikni ta'minlash va soliq bazasining eroziyasini oldini olishga qaratilgan bo'lib, korxonalar uchun jiddiy rioya qilish majburiyatlarini yuklaydi.

Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar transfert bahoning nazariy jihatlari, metodologiyalari va strategik ahamiyatini chuqur tahlil qiladi. Ular transfert bahoning korxonada ichki samaradorligi, moliyaviy natijalari va soliq yukiga ta'sirini har tomonlama yoritadi. Biroq, adabiyotlarda keltirilgan universal yechimning yo'qligi va har bir korxonaning o'ziga xos sharoitlarini hisobga olish zarurati, ayniqsa O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda, transfert baho

tizimini shakllantirish va boshqarishda qo'shimcha tadqiqotlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, sanoat korxonalarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning ishlab chiqarish jarayonlari va mahsulot turlari transfert baho usullarini tanlashda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, transfert bahoni shakllantirishning turli metodologiyalari, jumladan, bozor narxi, to'liq tannarx plyus foyda, o'zgaruvchan xarajatlar plyus foyda, shartnoma asosidagi o'zaro kelishilgan narxlar va to'liq yoki qisqartirilgan tannarx kabi yondashuvlar atroflicha tahlil qilinadi. Bu nazariy yondashuvlar korxonada ichidagi motivatsiya, samaradorlikni baholash va investitsiya qarorlarini qabul qilishga ta'sirini baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Adabiyotlarda ta'kidlanganidek, transfert bahoning hech bir usuli barcha ichki manfaatdor tomonlarni universal tarzda qondira olmasligi sababli, har bir usulning afzalliklari va kamchiliklari chuqur o'rganiladi.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayoni ikki asosiy bosqichdan iborat bo'ladi: ikkilamchi va birlamchi ma'lumotlarni to'plash. Ikkilamchi ma'lumotlar tahlili mavjud ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, sanoat tahlillari va O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Xususan, O'zbekiston Soliq kodeksining transfert bahoni tartibga solishga oid qoidalari, ayniqsa yirik soliq to'lovchilarning tashqi savdo bitimlarida Davlat Soliq Qo'mitasi tomonidan qo'llaniladigan protseduralar va shakllar batafsil tahlil qilinadi. Bu tahlil transfert baho amaliyotining huquqiy va institutsional asoslarini tushunishga yordam beradi.

Birlamchi ma'lumotlarni yig'ish uchun O'zbekistonning turli sanoat korxonalarida yarim strukturalangan intervyular o'tkaziladi. Intervyular moliyaviy direktorlar, bosh hisobchilar, iqtisodchilar va boshqaruv xodimlari bilan o'tkazilib, ularning transfert bahoni shakllantirish va boshqarish bo'yicha amaliy tajribalari, duch kelayotgan muammolari va samarali yechimlari haqidagi fikrlari o'rganiladi. Tanlab olingan korxonalar turli sanoat tarmoqlariga mansub bo'lib, ularning hajmi va mulkchilik shakli ham farqlanadi, bu esa transfert baho amaliyotidagi xilma-xillikni qamrab olish imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sanoat korxonalarida transfert baho tizimi rivojlanish bosqichida bo'lib, uning samaradorligi ko'p jihatdan soliq siyosati, bozor infratuzilmasi va korxonada ichki boshqaruv tizimiga bog'liq. Eng maqbul yondashuv sifatida bozor narxiga yaqinlashgan va bir nechta metodlarni integratsiya qilgan aralash model samarali ekanligi aniqlangan. Shu sababli, transfert baho tizimini takomillashtirish uchun shaffoflikni oshirish, normativ bazani soddalashtirish va malakali kadrlar tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqot sanoat korxonalarida transfert bahoning ichki resurslarni samarali taqsimlash, bo'linmalar faoliyatini baholash va umumiy rentabellikni optimallashtirishdagi muhimligini ta'kidladi. Transfert bahoni shakllantirishning murakkabligi va universal yechimning yo'qligi har bir korxonaga uchun mos usulni tanlash zaruratini ko'rsatadi. Uni faol boshqarish optimal sotuv hajmlari va xarajatlarga erishishda strategik ahamiyatga ega. O'zbekistonda transfert baho amaliyoti Davlat soliq qo'mitasi tomonidan qat'iy nazorat qilinib, shaffoflik va soliq yukini optimallashtirishga qaratilgan. Tadqiqot O'zbekiston sanoat korxonalariga uchun transfert baho tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2019-yil 30-dekabrda qabul qilingan, O'RQ-599-son) // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. — Toshkent, 2019. — Amalga kiritilgan sana: 01.01.2020.
2. Khan S. A., Khan M. A., Khan S. A. Transfer narxlash va firma faoliyati: rivojlanayotgan bozordan dalillar // Buxgalteriya hisobi va tashkiliy o'zgarish jurnali. — 2021. — Jild 17, № 4. — B. 533–552.
3. Al-Shammari M., Al-Shammari A. Transfer narxlashning korporativ boshqaruv va firma qiymatiga ta'siri // Korporativ boshqaruv: jamiyatdagi biznesning xalqaro jurnali. — 2022. — Vol. 22, № 1. — B. 119–136.
4. Kim J. S., Lee S. H. Transfer narxlash va menejerlik rag'batlari markazlashmagan firmalarda // Menejment hisobi tadqiqotlari jurnali. — 2021. — Jild 33, № 1. — B. 1–20.
5. Al-Haddad A. A., Al-Shammari M. A. Transfer narxlarining ichki nazorat samaradorligi va firma faoliyatiga ta'siri // Moliyaviy hisobot va buxgalteriya hisobi jurnali. — 2023. — Vol. 21, № 2. — B. 313–332.
6. Sharma K. K., Gupta A. Transfer narxlash rivojlanayotgan mamlakatlarda: muammolar va siyosiy oqibatlar sharhi // Xalqaro biznes va iqtisodiyot jurnali. — 2020. — Vol. 20, № 1. — B. 1–15.